

DOI: 10.33270/02253002.8

УДК 341.1

ОГАНОВ Артур*

аспірант кафедри теорії, історії та філософії права навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9977-9947>

Особливості правового регулювання охорони культурної спадщини в постконфліктний період (на прикладі Сербії та Хорватії)

Анотація. У низці країн культурні цінності є особливою категорією охоронюваних об'єктів. Їм надано захист саме завдяки характеристикам, які відрізняють їх від решти речей, що можуть бути об'єктами власності. Причина цього полягає в тому, що такі цінності є втіленням ідентичності країни, її історії, традицій. Проте вони також мають виняткове значення для її майбутнього. Дослідження законодавства іноземних держав у сфері охорони культурної спадщини становить інтерес не лише з позицій вивчення системи нормативних актів, а й з огляду на обставини, за яких формувалися такі норми. Крізь призму ситуації в Україні та впливу воєнних дій на культурні об'єкти, як-то пошкодження, руйнування, незаконне переміщення та використання тощо, вивчення досвіду іноземних країн, які протягом певного історичного проміжку часу пережили схожі події, є необхідним. Аналіз деяких правових актів, пов'язаних із захистом таких цінностей у Хорватії та Сербії, становить практичну цінність, пов'язану зі спільним історичним минулим країн, формуванням законодавства в післявоєнний період і подальшою його трансформацією, пов'язаною зі вступом Хорватії до Європейського Союзу й набуттям Сербією статусу держави – кандидата на членство. Метою дослідження є системний аналіз національних правових режимів охорони культурної спадщини в Сербії та Хорватії, визначення концептуальних підходів й інституційних механізмів, а також виявлення відповідності обох систем міжнародним стандартам і європейській практиці з метою розроблення конкретних рекомендацій щодо їх використання як зразка найкращих практик для національного законодавства України, з огляду на актуальні виклики й загрози та перспективи післявоєнної відбудови. Наукова новизна дослідження полягає в порівняльному підході, який поєднує нормативно-правовий аналіз з емпіричними дослідженнями, формуванні уніфікованої методології оцінювання ефективності захисних механізмів і пропозицій з удосконалення українських правових інструментів, зокрема розширення кола об'єктів, що належать до культурної спадщини, й інкорпорації євроінтеграційної складової. На підставі результатів дослідження сформульовано висновок про можливість і доцільність використання сербського та хорватського досвіду для вдосконалення української правової системи, зокрема в питаннях поєднання державного контролю та місцевої ініціативи, створення прозорих механізмів моніторингу культурних цінностей і фінансування охорони спадщини, а також у частковому запровадженні норм європейського законодавства.

Ключові слова: культурний об'єкт; законодавче врегулювання; післявоєнний період; європейська інтеграція; Сербія; Хорватія.

Історія статті:

Отримано: 22.08.2025

Переглянуто: 15.09.2025

Прийнято: 22.10.2025

Рекомендоване посилання:

Оганов А. Особливості правового регулювання охорони культурної спадщини в постконфліктний період (на прикладі Сербії та Хорватії). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2025. № 2 (30). С. 70–87. DOI: 10.33270/02253002.8

*Відповідальний автор

© Оганов А., 2025

Вступ

Дослідження досвіду іноземних держав, які протягом історії розвитку пережили не лише конфлікти, а й докорінну трансформацію державного устрою, становить неабияку актуальність. Розпад Югославії, який супроводжувався численними збройними конфліктами на території майже всіх суб'єктів федеративної держави, привів до формування на її території нових суверенних держав, які успадкували в певному обсязі законодавство колишньої єдиної держави. Водночас подальше політичне становлення держав, а також зміна зовнішньополітичних орієнтирів, як-то набуття деякими з них членства в Європейському Союзі, зумовило подальшу модифікацію національного законодавства. Щодо Сербії, яка, як і Україна, має статус кандидата на членство в Євросоюзі, досвід обох держав є надзвичайно цікавим, адже історичний поступ нашої держави від розпаду СРСР крізь незалежність до майбутнього членства в Європейському Союзі є схожим, а отже, дослідження динаміки законодавчих змін може бути корисним для наслідування. Досліджені філософсько-правові підходи до захисту культурної спадщини засвідчують її цінність як першооснови культурної ідентичності, що відображено у відповідних спеціальних положеннях нормативно-правових актів. Вони закликають до відповідальності держав, громадянського суспільства й міжнародної спільноти в збереженні та поширенні культурних досягнень, що забезпечує гармонійний розвиток людства та підтримку багатства культурної різноманітності.

Матеріали та методи

Методологічну основу дослідження проблеми законодавчого врегулювання захисту культурної спадщини становить поєднання теоретичних і практичних методів аналізу. У роботі застосовано системний підхід, що дає змогу розглядати культурну спадщину як складний соціокультурний феномен країн, тісно пов'язаний з правовими, економічними та суспільними процесами. Для опрацювання наукових джерел і законодавчих актів використано методи аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення, що дало змогу визначити сучасні тенденції у сфері збереження і захисту пам'яток історії та культури. Крім цього, у дослідженні застосовано емпіричні методи: вивчення конкретних прикладів охорони культурної спадщини в Сербії та Хорватії, аналіз програм і проєктів, спрямованих на збереження історико-культурних об'єктів. Також використано порівняльний підхід для зіставлення досвіду цих країн. Така методологія налає можливість комплексно оцінити ефективність наявних механізмів захисту культурної спадщини та сформулювати рекомендації щодо їх використання в Україні.

Результати й обговорення

Дослідники Д. Класичек, Т. Недич і В. Будіша (2023) зазначають, що культурні цінності знищують і пошкоджують у різних ситуаціях та в різний спосіб, проте найсуттєвішої шкоди їм може завдати особа, яка володіє цими цінностями. Якщо власники, наприклад, вирішать, що збереження та догляд за культурними цінностями не в їхніх інтересах, вони можуть знищити їх різними способами: припинити доглядати за ними й дозволити їх знищення, або ж навмисно знищити чи пошкодити їх, заборонити експертам вивчати культурні цінності або громадськості доступ до них і користуватися ними. Якщо дозволити це, все це може серйозно зашкодити культурі цієї країни (Klasiček, Nedić, & Budiša, 2023). З іншого боку, коли країна вдається до знищення або пошкодження культурних цінностей, що є основою спадщини, ця країна, безумовно, має нести покарання, співвмірне з тим, яких непоправних збитків було завдано, з огляду на безповоротність матеріальних втрат, а також моральних переживань народу, для якого такі цінності є основою національної ідентичності. Дозволяти знищення таких цінностей – це шлях до непоправних втрат.

Оскільки об'єкти культурної спадщини, вважає О. Рішняк, є матеріальними свідченнями історії, тяглості традицій, прив'язкою до конкретних територій, джерелом державності й патріотизму, то більшість воєнних конфліктів, спрямованих на окупацію земель, насадження іншої ідеології та стирання історичної пам'яті завжди супроводжуються нищенням чи присвоєнням об'єктів культури загарбниками (Rishniak, 2022).

Нації та держави, зазначають М. Брайчич і Д. Кушчевич (2023), будують свою ідентичність на культурній спадщині, яка в публічному просторі стає символом колективної пам'яті суспільства. Культурну спадщину завжди розуміли як слід втілення нації в просторі та часі, тобто в певному історичному контексті. Також культурна спадщина та її пам'ятки тісно пов'язані з ідентичністю та містять низку символічних повідомлень, що демонструють історію та долю народу. Спадщина є одним із важливих факторів у процесі глобалізації, збереженні ідентичності окремої нації в цьому процесі. Процес глобалізації відбувається швидко, тому необхідно швидко й постійно опановувати культурну спадщину, що також є важливим фактором у визнанні традицій та ідентичності нації (Brajić, & Kušević, 2023).

Дослідники І. Суботич, К. Вишня та Д. Недучин (2024) вважають, що кліматична криза нерозривно пов'язана з численними глобальними викликами, що виходять за межі екологічних вимірів і впливають на економічну, геополітичну та соціальну сфери. Сфера культурної спадщини не залишилася осторонь таких закликів. Ризики, які зміна клімату створює для об'єктів спадщини через пришвидшену деградацію або потенційну

втрату, привертала увагу дослідників протягом останніх двох десятиліть. Однак захист культурної спадщини від кліматичних небезпек досі постає перед складнощами в інтеграції спеціально розроблених заходів у національні плани адаптації до зміни клімату (Subotić, Višnja, & Nedučin, 2024).

Цікавим аспектом дослідження є підходи в упровадженні та застосуванні певних норм ЄС у сфері захисту культурних цінностей. Регламент ЄС про імпорт, зауважує Т. Сабадош (2022), узагальнює захист культурних цінностей без уточнення відповідних країн походження, у тому ступені, у якому країна походження надає захист щодо експорту культурних цінностей. Тож Регламент ЄС про імпорт захищає культурну спадщину всіх країн. Особливість законодавства ЄС про культурні цінності, стверджує Т. Сабадош (2022), полягає в тому, що, дотримуючись глобального бачення, воно забезпечує рівний та симетричний захист культурних цінностей, що походять з ЄС, і цінностей з третіх країн завдяки запровадженню Регламенту ЄС про імпорт, який закріплює спільну культурну спадщину незалежно від її походження.

На думку О. Іванової (2023), міжнародно-правовий режим охорони культурних цінностей під час військових операцій на Балканах мав низьку ефективність, зокрема через незнання ворожими сторонами правил поведінки з культурною спадщиною та її залучення до театру бойових дій. Однак після стабілізації ситуації міжнародні організації з охорони природи в співпраці з місцевими міністерствами культури та спадщини здійснили низку заходів для захисту культури в майбутньому в разі виникнення нових збройних конфліктів: розпочато реставрацію зруйнованих пам'яток виняткової історичної цінності, створено комплексну схему створення кадрового резерву для посадових осіб міністерств й адміністративного персоналу, відповідального за охорону пам'яток історії та культури; створено спеціалізований центр реставрації об'єктів культурної спадщини; підготовлено фахівців, які спеціалізуватимуться на традиційних мистецтвах і ремеслах для відновлення втраченої нематеріальної спадщини (Ivanova, 2023).

Сербія

Усвідомлення необхідності захисту культурної спадщини та культурних цінностей загалом у сучасній Сербській державі, зазначає Д. Трапарич (2023), виникло доволі давно, ще 1844 року, коли було прийнято Указ про охорону пам'яток давнини, виданий князем Александаром Караджорджевичем 22 (9) лютого 1844 року за пропозицією тодішнього керівника Міністерства освіти, письменника та юриста Йована Стерії Поповича (Сербська газета, № 14/1844). Серед іншого цей указ забороняв знесення старих міст, щоб максимально зберегти пам'ятки старовини в цілісному вигляді. Цей акт є одним з перших

документів такого роду в Європі. Королівство Сербія підписало Гаазькі конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1899 та 1907 років, які також містять два принципи захисту певних культурних цінностей у разі збройного конфлікту. У Королівстві Югославія не було спеціального закону про охорону культурних пам'яток, проте діяло кілька інших нормативних актів і законів, які повністю або частково регулювали це питання.

Після Другої світової війни 1945 року було прийнято Рішення про охорону та збереження культурних пам'яток і старожитностей, а потім югославський Закон про охорону культурних пам'яток. Як встановити та визнати властивості пам'яток – описано в законі від 1945 року. Він фактично регулював роботу установ, що опікуються питаннями охорони, і встановлював шлях від визнання, через пропозиції, до валоризації та оголошення пам'яток такими, що охоронювані державою.

Цікавим фактом, про який зазначають Б. Дражета, Й. Чукович і Б. Банович (2024), є те, що після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія протягом 1991–1992 років боротьба за югославську спадщину відбувалася через вибір країнами з репертуару її спадщини того, що було цінним для них, і відкидання того, що не відповідало заздалегідь встановленим традиціям. Так постала проблема сприйняття того, яка нація, яка етнічна спільнота може претендувати на певний елемент культури, тобто що становить основу чиєїсь ідентичності. До прийняття закону та підтвердження Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини 2010 року концепції (і термінології) НКС не було, а культурна спадщина охоплювала лише матеріальну культуру в межах ширшої культурної політики й управління (Dražeta, Ćuković, & Banović, 2024).

Конституція Республіки Сербія¹ як найвищий правовий акт передбачає, що кожен зобов'язаний охороняти природні рідкісні об'єкти та наукову, культурну й історичну спадщину, а також об'єкти, що становлять суспільний інтерес, відповідно до Закону. Республіки Сербія, автономні краї та одиниці місцевого самоврядування несуть особливу відповідальність за охорону спадщини (ст. 89).

Останніми роками державне управління в Республіці Сербія на всіх рівнях визнало роль культури в сталому розвитку й відображено в таких стратегічних документах, як Національна стратегія сталого розвитку, різні секторальні стратегії, пов'язані з освітою, інформаційним суспільством, молоддю та гендерною рівністю.

¹ Ustav Republike Srbije. URL: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html

Водночас, вважає М. Максич (2023), об'єкти культурної спадщини є цікавою ареною для дослідження процесів управління в міждисциплінарній сфері їхнього захисту та планування. Потреба в збереженні культурних цінностей, з одного боку, і запити на розвиток діяльності (туризм, сільське господарство, житло), з іншого боку, постійно конфліктують.

2020 року було прийнято три важливі стратегічні документи, які безпосередньо чи опосередковано стосуються сфери культури. Конкретною метою *Стратегії розвитку системи публічної інформації в Республіці Сербія на період 2020–2025 років*¹ є забезпечення того, щоб «якісний, плюралістичний та різноманітний медіа-контент відповідав інформаційним потребам різних соціальних груп» (національних меншин, жінок, осіб з інвалідністю, діаспори, громадянського суспільства та інших). Зокрема, зазначено, що оцифрування аудіо- та відеоматеріалів – це необхідний процес, який, крім того, що є сегментом архівування та збереження культурної спадщини, також є важливою процедурою в процесі подальшого використання, охоплюючи комерційне використання, а також презентацію аудіо- та відеоматеріалів. Оцифрування аудіо- та відеоматеріалів не виключає збереження цих матеріалів у їхньому оригінальному фізичному вигляді. Увагу зосереджено на аудіовізуальній спадщині, у зв'язку з чим передбачено захищати текстові, аудіо- (фоно-) й відеоархіви агентства Танjug, які є його найбільшою цінністю та значною історико-культурною спадщиною. У зв'язку з цим архіви агентства Танjug не можуть бути відчужені або передані в заставу через можливі фінансові й інші претензії, які можуть виникнути після встановлення нової бізнес-моделі Танjug.

*Стратегія розвитку штучного інтелекту в Республіці Сербія на період 2020–2025 років*² зробила Республіку Сербія на момент її прийняття першою країною в Південно-Східній Європі та 26-ю у світі, яка має таку стратегію, спрямовану на розв'язання проблем, що виникають через цифрові технології в усіх сферах суспільного життя. У Стратегії акцентовано на важливості визначення пріоритетних сфер, включаючи пріоритети, які можуть не мати негайного економічного впливу, такі як охорона здоров'я, безпека, мова, культура та схожі сфери.

¹ СТРАТЕГИЈА развоја система јавног информисања у Републици Србији за период 2020–2025. Година, «Службени гласник РС», број 11 од 7. фебруара 2020. URL: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/11/1>

² Strategy for the Development of Artificial Intelligence in the Republic of Serbia for the period 2020–2025. URL: https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/strategy_artificial_intelligence.pdf

У Плані дій щодо реалізації Урядової програми на 2023–2026 роки³ деякі з визначених пріоритетних завдань охоплюють серед іншого покращення інфраструктури й контенту в культурі, туризмі та спорті, посилення міжнародного економічного і культурного співробітництва, розширення Списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, збереження, реставрацію, реабілітацію, реконструкцію та презентацію нерухомих культурних цінностей особливого національного значення, оцифрування культурної спадщини та сучасної творчості.

Після прийняття Закону про культурну спадщину⁴ 2021 року було виконано передумови для створення правової бази, яка має забезпечити повний захист і збереження культурної спадщини та культурних цінностей. Цей Закон встановлює юридично врегульовану й організовану систему охорони та збереження культурної спадщини шляхом виявлення, збору, дослідження, документування, вивчення, оцінки, захисту, збереження, презентації, інтерпретації, використання та управління культурною спадщиною. Відповідно до ст. 1, визначено нову категорію «нематеріальна культура», яка означає практики, уявлення, вираження, знання, навички, а також інструменти, предмети, артефакти та пов'язані з ними культурні простори, які громади, групи та в деяких випадках окремі особи визнають частиною своєї культурної спадщини. Культурну спадщину передають з покоління в покоління, громади та групи відтворюють її залежно від навколишнього середовища, своєї взаємодії з природою та історією, надаючи їм відчуття ідентичності та безперервності. Вони сприяють повазі до культурного різноманіття та людської творчості (ст. 3, п. 1). Нерухома культурна спадщина – це частина матеріальної культурної спадщини, що складається з нерухомих об'єктів, їх груп, частин або залишків, які припускаються як такі, що мають або які в процесі оцінки, відповідно до закону, визначені як такі, що мають культурну, соціальну, історичну, археологічну, етнологічну, антропологічну, техніко-промислову, художню, художньо-ремісничу, архітектурно-будівельну й будівельно-конструктивну, просторову (міську чи сільську) і наукову цінність та цінність оригіналів, унікальних або антикварних предметів, натомість рухому культурну спадщину визначають як частину матеріальної культурної спадщини, що складається з рухомих об'єктів, їх груп, частин або залишків, які припускаються як такі, що мають, або які відповідно до закону визначені як такі, що

³ Акциони план за спровођење Програма Владе 2023–2026. URL: <https://rsjp.gov.rs/wp-content/uploads/APSPV-2023-2026-1.pdf>

⁴ Закон о Kulturnom Nasledu. URL: http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2021_12/S_G_129_2021_011.htm

мають культурну, соціальну, історичну, археологічну, етнологічну, антропологічну, техніко-промислову цінність, художню, художньо-ремісничу, наукову, унікальну або антикварну цінність.

Рухома культурна спадщина, відповідно до її видів, складається з музейних матеріалів, архівних матеріалів, старих і рідкісних бібліотечних матеріалів, а також кіно- й інших аудіовізуальних матеріалів (ст. 3, п. 1, 3, 4 Закону про культурну спадщину). Закон у ст. 4 проголошує, що кожен має право використовувати культурну спадщину на рівних умовах з метою участі в культурному житті, користування, освіти, наукових досліджень і прогресу або інших вигод, що виникають з неї, а також сприяти її збагаченню, захисту й збереженню, відповідно до цього Закону. Право на доступність і користування культурною спадщиною може бути обмежено лише з метою захисту суспільних інтересів, прав і свобод інших, адже кожен зобов'язаний поважати культурну спадщину.

Республіка Сербія забезпечує охорону та збереження культурної спадщини, що знаходиться на її території, та піклується про охорону й збереження культурної спадщини, що знаходиться за кордоном, якщо вона має значення для її історії, мистецтва чи культури. У зв'язку з цим Закон прямо передбачає, що культурні цінності, майно, що знаходиться під попередньою охороною, й об'єкти, що знаходяться під попередньою охороною, не повинні бути пошкоджені, знищені, а також не можуть бути змінені їхній зовнішній вигляд, властивості чи призначення без згоди компетентного закладу охорони відповідно до закону (ст. 9).

Привертає увагу понятійний апарат, що стосується взаємодії з ЄС. Зокрема, відповідно до ст. 3 культурний об'єкт, незаконно вивезений з території держави – члена Європейського Союзу, є культурним об'єктом або культурною цінністю: (1) який був вивезений з території держави – члена Європейського Союзу з порушенням її правил щодо захисту національних скарбів або з порушенням Регламенту ЄС № 116/2009 про експорт культурних цінностей¹, або (2) який не було повернуто після закінчення встановленого законом терміну тимчасового вивезення чи будь-якого порушення будь-якої іншої умови, що регулює таке тимчасове вивезення.

Оскільки Закон містить норми щодо взаємодії з державами – членами ЄС, то нормативний акт також визначив, що державою – членом Європейського Союзу, яка звернулася з проханням про повернення предмета культури, є держава-член, з території якої предмет культури було незаконно вивезено. Державою – членом Європейського Союзу, з якої запитують

повернення предмета культури, є держава-член, на території якої знаходиться предмет культури, незаконно вивезений з території іншої держави – члена Європейського Союзу.

Важливий політичний аспект, який підтверджує територіальну цілісність Сербії, міститься в ч. 2 ст. 4, відповідно до якої культурна спадщина Республіки Сербія охоплює нематеріальну культурну спадщину та матеріальні культурні цінності, розміщені на території Республіки Сербія, зокрема Автономній провінції Косово і Метохії² як її невід'ємну частину відповідно до Конституції Республіки Сербія. Знищення сербських монастирів у Косово, стверджує І. Салсано (2025), є критичним питанням у межах міжнародного права, а руйнування, спричинені втручанням НАТО 1999 року, вимагають критичного розслідування відповідальності зовнішніх держав і відповідних міжнародно-правових стандартів щодо охорони культурних цінностей. Спадщина сербських монастирів у Косово має історичний характер. Ці місця мають подвійну сутність, представляючи як релігійне значення та символізм сербської національної ідентичності, так і культурну спадщину. Цей район знаний як колыска сербської цивілізації, а такі монастирі, як Високи Дечани та Печський патріархат, внесені до списку ЮНЕСКО за їхнє видатне універсальне значення. Унаслідок загострення бойових дій наприкінці 1990-х років спостерігалось більше пошкоджень і наруги над такими пам'ятками, передусім після війни, коли Косово знаходилося під міжнародною адміністрацією. Попри присутність міжнародних сил і правову базу, що ґрунтується на Резолюції Ради Безпеки ООН 1244, яка надавала особливого значення захисту культурної спадщини, чимало сербських монастирів і церков зазнали значних пошкоджень. Конфлікт між принципом самовизначення та принципом територіальної цілісності є значним фактором у дебатах щодо політичного статусу Косова й захисту його культурної спадщини. Випадок Косова є класичним прикладом конфлікту між цими двома принципами, оскільки албанська більшість прагне незалежності від Сербії, на відміну від сербської меншини, яка вважає Косово частиною своєї нації (Salsano, 2025).

Привертає увагу визначення завдань охорони та збереження культурної спадщини, до яких законодавець відносить заходи з відкриття, розпізнавання, збирання, документування, вивчення, інтерпретації, оцінювання, презентації, тлумачення, підвищення обізнаності про важли-

¹ Council Regulation (EC) No 116/2009 of 18 December 2008 on the export of cultural goods (Codified version). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2009/116/oj>

² Частково визнана Республіка Косово, яка проголосила незалежність внаслідок військово-політичних процесів в Югославії. RESOLUTION 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting on 10 June 1999. URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/1244\(1999\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1244(1999))

вість культурної спадщини; власне захисні заходи; управління ресурсами культурної спадщини та ризиками для культурної спадщини; підвищення рівня знань про культурну спадщину через освіту; заохочення культурного розмаїття з повагою до різноманітності спадщини; запобігання незаконному поводженню з культурною спадщиною; забезпечення доступності інформації про культурну спадщину для широкого загалу; створення нового контенту, упровадження послуг з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, технічних і технологічних засобів з метою ефективної побудови багатоцільової цифрової інфраструктури культурної спадщини.

Закон про культурну спадщину розрізняє матеріальну й нематеріальну культурну спадщину. Тобто акт визначає, що матеріальна культурна спадщина охоплює нерухомі культурні цінності, рухомі культурні цінності, цінності, що знаходяться під попередньою охороною, і цінностей, що знаходяться під попередньою охороною, і цей тип культурної спадщини включає нерухомі культурні цінності, культурні ландшафти, просторові культурно-історичні утворення, пам'ятки культури, археологічні пам'ятки, відомі місця як рухомі культурні цінності. Закон класифікує музейні й архівні матеріали, кіно- та інші аудіовізуальні матеріали, старі й рідкісні бібліотечні матеріали.

Новелою Закону про культурну спадщину є ширше визначення терміна «матеріальна культурна спадщина», яке охоплює культурний ландшафт і визначає цей термін як територію, що виникла внаслідок взаємодії культури та природи, тобто людей та їхнього природного середовища.

Культурний ландшафт відображає еволюцію людського суспільства та поселень з плином часу, способи сталого землекористування, зумовлені обмеженнями та характеристиками природного середовища, а також послідовними соціальними, економічними й культурними впливами та специфічним духовним ставленням до природи.

Надзвичайно цікавим з позиції захисту функції культурної спадщини як ідентифікатора національної ідентичності є включення до переліку спадщини старих і рідкісних бібліотечних матеріалів. Відповідно до ст. 23, до кола таких об'єктів включають, зокрема, (1) рукописні книги сербослов'янською та сербською мовами із сербослов'янського мовного періоду до XVIII ст. включно, а також рукописні книги, написані до 1867 року сербослов'янською, російськослов'янською (у сербському вжитку), слов'яносербською та сербською народною мовами; (2) друковані книги, періодичні видання та інші публікації, видані сербослов'янською, російськослов'янською (у сербському вжитку), слов'яносербською та сербською мовами до 1867 року включно; (3) рукописні та друковані книги іноземними мовами, автором яких є представник сербського народу,

до 1867 року включно; (4) рідкісні видання воєнних періодів 1912–1913, 1914–1918, 1941–1945 років; (5) емігрантські видання, опубліковані за межами території Республіки Сербія, що збереглися в незначній кількості примірників; (6) музейний примірник будь-якої друкованої або електронної публікації, яку Національна бібліотека Сербії та Бібліотека Матиці Сербської¹ отримують через обов'язковий примірник і постійно зберігають відповідно до закону, що регулює обов'язковий примірник. Отже, законодавець намагається зберегти ті документи, які стосувалися видатних віх в історії держави протягом її становлення як незалежного князівства та королівства, а також етапу формування літературної мови.

Важливо зауважити ще про одну суттєву новелу, яку передбачає закон, що стосується виявлення археологічної культурної спадщини. Відповідно до положень ст. 31 Закону, особа, яка випадково виявила елементи археологічної спадщини, тобто розкопки на території, де вилучила з води актив, що знаходиться під попередньою охороною, зобов'язана негайно, але не пізніше ніж протягом 24 год повідомити про це компетентну установу охорони або міністерство внутрішніх справ. Особа, яка знайшла, зобов'язана діяти з особливою обережністю, щоб запобігти пошкодженню або зменшенню властивостей виявлених елементів археологічної спадщини, тобто об'єктів, що знаходяться під попередньою охороною, а також їх вивезенню з Республіки Сербія або їх випуску у внутрішній чи міжнародний обіг. Той, хто знайшов об'єкт, може мати право на грошову винагороду, якщо знахідка не відбулася під час земляних робіт у межах будівництва чи будь-якого іншого виду робіт, для яких необхідно отримати спеціальний дозвіл або схвалення, тобто якщо знахідка не відбулася на вже зареєстрованій археологічній пам'ятці або археологічній ділянці, у такому разі виявлені елементи археологічної спадщини повинні бути передані компетентній установі охорони та без права викупу. Розмір винагороди визначає установу охорони, якій об'єкт передано на зберігання.

У контексті України необхідно зазначити про розділ VI «Загальні заходи захисту». Важливим аспектом є визначення культурної спадщини під загрозою. Відповідно до ст. 71, культурна спадщина, незалежно від її типу й того, чи була вона визначена як культурне надбання, якщо вона зазнає ризику знищення, зникнення, серйозного порушення цілісності або пошкодження, має пріоритет під час здійснення заходів охорони. До культурної спадщини, що знаходиться під загрозою зникнення, належать: 1) спадщина, якій

¹ Zakon o Matici srpskoj Republike Srbije – Paragraf Lex. URL: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-matici-srpskoj-republike-srbije.html>

загрожує безпосередня та конкретно визначена небезпека внаслідок пришвидшеного руйнування матеріалу, з якого її виготовлено, серйозних змін у міському та сільському житті, просторі чи природному середовищі, з яким вона становить єдине ціле, втрати автентичності або втрати цінності культурної цінності; 2) спадщина, що зазнає значної загрози, що може мати негативні наслідки для її характеристик, такі як: стихійні лиха (землетруси, повені, зсуви, пожежі тощо), заворушення, збройні конфлікти або загроза їх виникнення; окупація, повна або часткова, що впливає на територію, на якій розташована пам'ятка; зміни режиму охорони в документах планування, що суперечать її цінностям і значенню для культури й історії.

Закон уповноважує міністра, за пропозицією компетентної установи охорони, видавати рішення про визначення культурної спадщини, що знаходиться під загрозою, якщо виконується принаймні один із критеріїв, зазначених у п. 2 цієї статті.

Сербія як держава, що має статус кандидата на членство в ЄС, запровадила спеціальні норми, які стосуються повернення культурного об'єкта до держави – члена Європейського Союзу в межах процедури повернення культурних об'єктів, незаконно вивезених із території держав – членів Європейського Союзу. Відповідно до ст. 120, держава – член Європейського Союзу може в порядку та за умов, передбачених цим законом у процедурі повернення культурних об'єктів, незаконно вивезених з території держав-членів Європейського Союзу, вимагати повернення культурного об'єкта, незаконно вивезеного з її території після 1 січня 1993 року, якщо цей об'єкт знаходиться на території Республіки Сербія, якщо: 1) охороняється як національне надбання, що має художню, історичну або археологічну цінність, згідно з її національним законодавством, або була визначена як така в її адміністративній процедурі відповідно до ст. 36 Договору про функціонування Європейського Союзу¹ до або після її незаконного вилучення; 2) належить до групи об'єктів, включених до переліку колекцій предметів, які можна вважати національними надбаннями або вони становлять невід'ємну частину публічної колекції, внесеної до інвентарю музейних, архівних чи бібліотечних колекцій, релігійної колекції або колекції, що є власністю держави-члена, або місцевого чи регіонального органу влади, державної установи, що базується в державі-члені, або установи, яку фінансує держава-член або її місцеві чи регіональні органи влади.

Культурний об'єкт, який не був повернутий до держави – члена Європейського Союзу після закінчення терміну тимчасового вивезення, також вважають незаконно вивезеним.

Водночас положення п. 1 цієї статті не впливає на право держав, які не є членами Європейського Союзу, повертати культурні цінності відповідно до багатосторонніх і двосторонніх міжнародних угод.

Стаття 121 визначає окрему процедуру повернення культурного об'єкта, незаконно вивезеного з території держави – члена Європейського Союзу, яку ініціюють позовом, поданим державою – членом Європейського Союзу, з території якої культурний об'єкт було незаконно вивезено, проти власника культурного об'єкта до компетентного суду Республіки Сербія. Така процедура, зазначена в п. 1 цієї статті, може розпочатися протягом трьох років з дати, коли держава – член Європейського Союзу, яка запитувала повернення, дізналася про місце знаходження культурного об'єкта й особу, яка його володіє, і не пізніше ніж 30 років з дати, коли культурний об'єкт було незаконно вивезено з території держави – члена Європейського Союзу, яка запитувала повернення.

Процедуру повернення не дозволяють, якщо на момент, коли процедура має бути розпочата, вивезення культурного об'єкта з території держави – члена Європейського Союзу, яка запитувала повернення, більше не є незаконним.

Суд залежно від обставин справи присуджує справедливую компенсацію сумлінному власнику культурного об'єкта за рахунок держави – члена Європейського Союзу, до якої повертають культурний об'єкт. Сумлінність власника культурного об'єкта оцінюють відповідно до законодавства Республіки Сербія щодо його дій під час придбання та зберігання культурного об'єкта, ураховуючи всі обставини придбання, зокрема документацію про походження об'єкта, дозволи на експорт або вивезення, які вимагають згідно із законодавством держави – члена Європейського Союзу, яка запитувала повернення, характеристики сторін, сплачену ціну, питання про те, чи ознайомився власник із будь-яким доступним реєстром викрадених культурних об'єктів, і будь-яку відповідну інформацію, яку він об'єктивно міг отримати, або вжити будь-яких інших дій для з'ясування фактів, що стосуються походження культурного об'єкта. Тож закон містить певні адміністративно-процесуальні норми, які мають бути застосовані під час складання конкретного типу позову.

Виплата справедливої компенсації та судових витрат не впливає на право держави – члена Європейського Союзу вимагати відшкодування збитків від особи, яка незаконно вилучила культурний об'єкт.

Закон в імперативному порядку згідно зі ст. 123 зобов'язує Міністерство (орган, на який покладено реалізацію закону) співпрацювати з

¹ Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12016ME/TXT>

компетентними органами держав – членів Європейського Союзу щодо повернення незаконно вивезених культурних цінностей у межах процедури повернення культурних цінностей, незаконно вивезених з території держав – членів Європейського Союзу, а саме: 1) на запит держави – члена Європейського Союзу, яка звернулася з проханням про повернення, у співпраці з іншими державними органами й організаціями, установами громадського захисту та іншими установами і закладами вживати заходів для визначення місцезнаходження культурного об'єкта та встановлення особи його власника. Запит держави – члена Європейського Союзу повинен містити всю інформацію, необхідну для сприяння поверненню, зокрема інформацію про знання фактичного або передбачуваного місцезнаходження культурного об'єкта; 2) повідомити зацікавлену державу – члена Європейського Союзу про те, чи знаходиться запитуваний культурний об'єкт на території Республіки Сербія і де саме, якщо є обґрунтовані підозри щодо його незаконного вивезення з території держави – члена Європейського Союзу; 3) надати компетентному органу держави – члена Європейського Союзу, яка запитувала повернення, можливість протягом шести місяців з дати отримання повідомлення, зазначеного в п. 2 цього параграфа, перевірити, чи є відповідний культурний об'єкт тим, який запитують. Якщо перевірку не проведено у встановлений термін, п. 4 та 5 цього параграфа не застосовують; 4) у співпраці з компетентним органом держави – члена Європейського Союзу вживає необхідних заходів для фізичного збереження запитуваного культурного об'єкта; 5) запобігати шляхом вжиття відповідних заходів будь-яким діям, спрямованим на уникнення або перешкоджання поверненню культурного об'єкта; 6) відповідно до своїх компетенцій та у співпраці з компетентними органами здійснює діяльність щодо ведення арбітражного провадження відповідно до законодавства Республіки Сербія, тобто необхідні дії для досягнення угоди між власником культурного об'єкта й державою – членом Європейського Союзу, яка запитує його повернення, за умови офіційної згоди держави – члена Європейського Союзу та власника культурного об'єкта; 7) негайно після отримання запиту, зазначеного в п. 1 цього пункту, або повідомлення про розпочату процедуру повернення культурного об'єкта, повідомляє центральні органи інших держав – членів Європейського Союзу про те, що в Республіці Сербія розпочато процедуру повернення культурного об'єкта, незаконно вивезеного з території певної держави – члена Європейського Союзу. Отже, на Міністерство покладено функцію досудового врегулювання спору щодо об'єкта культурної спадщини походженням з держав – членів ЄС.

Для співпраці із центральними органами влади держав – членів Європейського Союзу Міністерство використовуватиме модуль Інфор-

маційної системи внутрішнього ринку (IMI), створеної Регламентом (ЄС) № 1024/2012¹, спеціально адаптований для культурних об'єктів. Міністерство також може використовувати IMI для поширення відповідної інформації у справі щодо культурних об'єктів, які були викрадені або незаконно вивезені з території Республіки Сербія.

Міністерство вирішує питання використання IMI іншими компетентними органами Республіки Сербія з метою виконання положень ст. 114–125 цього Закону. Обмін інформацією через IMI здійснюють відповідно до чинних правових положень щодо захисту персональних даних, без шкоди для можливості Міністерства використовувати інші засоби зв'язку з компетентними центральними органами інших держав – членів Європейського Союзу додатково до IMI.

З іншого боку, Республіка Сербія має право вимагати повернення культурних цінностей, незаконно вивезених з її території та розміщених на території іншої держави – члена Європейського Союзу. Положення ст. 120–123 цього Закону застосовують *mutatis mutandis* до запитів про повернення культурних об'єктів, що знаходяться на території іншої держави – члена Європейського Союзу. Міністерство подає Європейській комісії звіт про виконання положень ст. 121–124 цього Закону в строк, встановлений ст. 17 Директиви 2014/60/ЄС Європейського парламенту та Ради від 15 травня 2014 року про повернення культурних цінностей, незаконно вивезених з території держави-члена.

У ст. 136 перехідних положень зазначено, що положення ст. 114–129 цього Закону, які регулюють повернення культурних цінностей, транспонують Директиву Європейського парламенту та Ради 2014/60/ЄС від 15 травня 2014 року про повернення культурних цінностей, незаконно вивезених з території держави-члена, і про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 1024/2012 (Виправлення), яку застосовують з дати вступу Республіки Сербія до Європейського Союзу.

З дня вступу Республіки Сербія до Європейського Союзу безпосередньо застосовують такі регламенти Європейського Союзу:

1) Регламент Ради (ЄС) № 116/2009 від 18 грудня 2008 року про експорт культурних товарів (кодифікована версія);

2) Імплементативний регламент Комісії (ЄС) № 1081/2012 від 9 листопада 2012 року для цілей Регламенту Ради (ЄС) № 116/2009 про експорт культурних товарів (кодифікована версія);

¹ Regulation (EU) No 1024/2012 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on administrative cooperation through the Internal Market Information System and repealing Commission Decision 2008/49/EC (the IMI Regulation) (Text with EEA relevance) Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02012R1024-20220221>

3) Регламент (ЄС) 2019/880 Європейського парламенту та Ради від 17 квітня 2019 року про ввезення та імпорту культурних цінностей.

Водночас ст. 125 передбачає, що повернення культурного об'єкта, незаконно вивезеного з території держави, яка не є членом Європейського Союзу, здійснюють відповідно до положень законодавства, що регулює майнові відносини, якщо інше не передбачено міжнародним договором. Повернення культурного об'єкта, незаконно вивезеного з території Республіки Сербія, здійснюють відповідно до національного законодавства держави, на території якої знаходиться запитуваний культурний об'єкт, якщо інше не передбачено міжнародним договором.

Закон містить і кримінальні положення. Відповідно до ст. 130 запроваджено систему штрафів. Штраф у розмірі від 50 000,00 до 150 000,00 динарів (100 динарів – 1 долар США) накладають на фізичну особу або відповідальну особу юридичної особи/закладу захисту, яка:

1) не повідомить компетентний заклад захисту (ст. 30, п. 1); 2) якщо він/вона не повідомить компетентний заклад захисту або міністерство, відповідальне за внутрішні справи, протягом 24 год (ст. 31, п. 1); 3) якщо воно не виконує зобов'язань, зазначених у ст. 101, п. 1; 4) у разі продажу культурного активу чи продажу активу, який, як передбачено, має властивості, зазначені в ст. 26 цього Закону, або активу, що перебуває під попередньою охороною, не повідомляє установу охорони культурної спадщини про намір, місце, час продажу та ціну активу (ст. 103, п. 6); 5) якщо назву й зображення культурної цінності використовують з комерційною метою без необхідного погодження (ст. 105, п. 1).

Кримінальний кодекс Республіки Сербія¹ передбачає спеціальний захист культурних цінностей. Наприклад, ст. 204 визначає покарання за крадіжку за обтяжуючих обставин, за що передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від одного до восьми років. Відповідно до п. 3 покарання, зазначене в цій статті, застосовують також до особи, яка вчинила крадіжку, незалежно від вартості викраденої речі, якщо викрадена річ є культурним надбанням, надбанням, що знаходиться під попередньою охороною, або природним надбанням.

Далі в ст. 207 (п. 4) закон передбачає, що якщо вартість викраденого майна або викраденої речі, що є культурним надбанням, а також майном, що знаходиться під попередньою охороною, перевищує суму 1 500 000,000 динарів, винного карають позбавленням волі на строк від одного до восьми років і штрафом.

Відповідно до ч. 2 ст. 211, якщо вартість предмета, яким заволоділи незаконно, перевищує

1 500 000,000 динарів або предмет є культурною цінністю, винного карають позбавленням волі на строк від трьох місяців до трьох років і штрафом.

Знищення та пошкодження майна іншої особи, відповідно до ч. 1 ст. 212 КК Республіки Сербія карається штрафом або позбавленням волі на строк не більше ніж шість місяців. Частина 3 передбачає, що якщо діяння, зазначене в п. 1 цієї статті, завдало шкоди на суму, що перевищує 1 500 000,000 динарів, або діяння вчинене проти культурного надбання, охоронюваного середовища нерухомого культурного надбання або проти надбання, що знаходиться під попередньою охороною, винний карається позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років.

Несанкціоноване вивезення та ввезення культурних цінностей відповідно до ст. 221а також передбачає покарання позбавленням волі. Зокрема, той, хто вивозить або експортує за кордон чи імпортує до Сербії культурні цінності або цінності, що знаходяться під охороною, без попереднього дозволу компетентного органу, карається позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років. Відповідно до ч. 2 цієї статті, діяння, зазначене в п. 1 цієї статті, вчинене стосовно культурної цінності виняткового або важливого значення, карається позбавленням волі на строк від одного до восьми років.

Захист археологічної спадщини в Кримінальному кодексі забезпечують через кваліфікацію відповідних дій, які здійснюють без дозволу. Відповідно до ст. 353а, археологічні роботи караються позбавленням волі на строк до трьох років і штрафом, якщо провадяться без дозволу. Частина 2 встановлює, що якщо діяння, зазначене в п. 1 цієї статті, було вчинено на археологічній пам'ятці або іншій нерухомій культурній цінності, або майні, що знаходиться під попередньою охороною, або якщо археологічна пам'ятка або нерухома культурна цінність, або майно, що знаходиться під попередньою охороною, були спустошені з цієї нагоди, або якщо під час виконання цих робіт було використано обладнання чи пристрій для виявлення та вилучення археологічних об'єктів, правопорушник карається позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років і штрафом. Предмети, знайдені під час вчинення правопорушення, зазначеного в п. 1 і 2 цієї статті, відповідно до ч. 3 підлягають конфіскації.

Актуальним для ситуації в Україні є зміст ст. 383 «Знищення культурних цінностей». Відповідно до ч. 1, особа, яка, порушуючи норми міжнародного права під час війни або збройного конфлікту, знищує культурні чи історичні пам'ятки чи інші культурні цінності, або релігійні об'єкти, або установи чи споруди, призначені для науки, мистецтва, освіти чи гуманітарних завдань, або наказує вчинити такі дії, карається позбавленням волі на строк від трьох до п'ятнадцяти років.

¹ Krivični zakonik. URL: <https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik-2019.html>

Згідно з ч. 2, якщо діяння, зазначене в п. 1 цієї статті, знищує об'єкт, що знаходиться під особливою охороною міжнародного права як культурна цінність, винний карається позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років.

Здійснений аналіз Конституції, закону про культурну спадщину та положень Кримінального кодексу Республіки Сербія демонструє ґрунтовні підходи до захисту культурної спадщини в країні. Основу такого підходу становить прагнення до збереження національної самоідентичності шляхом охорони та захисту тих об'єктів, які становлять цінність для народу, який протягом п'яти століть знаходився фактично під окупацією Османської імперії – держави з іншою релігією, суспільним укладом, культурою, звичаями і традиціями. Проявлення філософсько-правового підходу полягає серед іншого в розширенні в спеціальному законодавстві переліку речей, що формують колективну пам'ять народу, зберігає цінності, традиції, мову, релігію, мистецтво, які формують ідентитет сербського суспільства. Засвідчення особливої цінності таких об'єктів виражається через криміналізацію дій, які щодо культурних цінностей набувають кваліфікаційних ознак.

Юридично-політична складова міститься у виокремленні адміністративно-територіальної одиниці – Автономного краю Косово і Метохії – нині – самопроголошеної Республіки Косово, яку Україна не визнає, як особливої території, на якій культурна спадщина підлягає захисту, з відсылкою нормою до Конституції Сербії.

Хорватія

Аналіз законодавства Хорватії становить інтерес з позиції адаптації національного законодавства до вимог ЄС після набуття країною членства 2013 року.

Охорона культурної спадщини в Хорватії, зазначають М. Ю. Тонейц і М. Івануш (2022), має давні традиції. З огляду на багатство спадщини від доісторичних до сучасних часів, турбота про неї постійно виявляється в різних інструкціях, постановах і кодексах. Інституційно охорона спадщини розпочалася в середині XIX ст., як і в більшості європейських країн.

Досліджуючи події 90-х років минулого століття, Ю. Барунчич-Плетікосич і Ж. Криже (2023), посилаючись на архівні записи, пов'язані з культурною спадщиною в Хорватському меморіальному центрі документації Вітчизняної війни, зазначають, що одним із наслідків війни та агресії проти Республіки Хорватія, поряд з окупацією її території між 1991 і 1995 роками, і до 1998 року (коли решту окупованої території було повернуто до конституційно-правової системи Республіки Хорватія), стало знищення її культурної спадщини, зокрема сакральної архітектури. Збереження документації, пов'язаної з культурною спадщиною, є важливим для успішного збереження та популяризації культурної спадщини. Важливість документації культурної

спадщини стає особливо очевидною під час криз, таких як війни та стихійні лиха, оскільки вона відіграє значну роль у захисті та реставрації культурних цінностей (Barunčić, & Križe, 2023). Події Вітчизняної війни у Хорватії, що розгорнулися в період 1991–1995 років, і наслідки цих бойових дій завдали значної шкоди й культурній спадщині. Ще 1991 року, зазначають Н. Куленович, І. Куленович, Ф. Сировіца (2020), хорватська влада розпочала підготовку керівних принципів на підставі ст. 5 Закону про визначення воєнної шкоди (Narodne Novine 61/1991, 70/1991), для систематичної оцінки масштабів воєнної шкоди культурній спадщині Комітети, спеціально створені для оцінки воєнної шкоди культурній спадщині, діяли під юрисдикцією Державного комітету з оцінки воєнної шкоди. Комітет завершив свою роботу 1999 року. У звіті зазначено, що із загальної кількості культурних цінностей, перелічених у Реєстрі культурних цінностей Республіки Хорватія, 34,5 % були пошкоджені в різному ступені, а 6 % були зруйновані (Kulenović, N., Kulenović, I, & Sirovica, 2020).

Станом на середину березня 2024 року до Реєстру культурних цінностей Республіки Хорватія було внесено загалом 9054 культурні цінності. Також невід'ємною частиною Реєстру є інвентарні книги публічних музеїв і каталоги публічних бібліотек і бібліотек, що належать до складу юридичних осіб, заснованих Республікою Хорватія, місцевих і регіональних органів влади та юридичних осіб, що знаходяться в їхній власності¹.

Конституція Республіки Хорватія є найвищим правовим актом, що містить принципи, на яких побудована вся хорватська правова система. Відповідно до ст. 2, Хорватський парламент або народ безпосередньо самостійно, відповідно до Конституції та закону, вирішує питання щодо збереження природного та культурного багатства та його використання. Це означає, що питання, які стосуються охорони культурної спадщини та будь-якого використання об'єктів, що підпадають під категорію культурної спадщини, мають бути регламентовані законами, прийнятими Парламентом як представницьким органом народу, наділеним законодавчою владою, або безпосередньо народом – шляхом референдуму. Положення ст. 52 Конституції закріплює, що море, узбережжя та острови, води, повітряний простір, гірничодобувні ресурси й інші природні скарби, а також земельна власність, ліси, рослини, тварини, інші частини природи, нерухоме майно та речі, що мають особливе культурне, історичне, економічне й екологічне значення, які становлять інтерес для Республіки

¹ Croatia. HERITAGE. Retrieved October 17, 2025. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/herein-system/croatia>

Хорватія відповідно до закону, користуються її особливим захистом. Спосіб, у який будь-які активи, що становлять інтерес для Республіки Хорватія, можуть бути використані та експлуатовані власниками прав на них та їхніми власниками, а також компенсація за будь-які обмеження, які можуть бути на них накладені, регулюють законом. Наступне положення Конституції, яке стосується захисту культурної спадщини, – це ст. 69. Законодавець гарантує свободу наукової, культурної та художньої творчості й захисту моральних і матеріальних прав, що виникають з наукової, культурної, художньої, інтелектуальної та іншої творчості. Це положення покладає на державу обов'язок заохочувати й допомагати розвитку науки, культури та мистецтва, і, що найважливіше, воно покладає зобов'язання на державу захищати наукові, культурні та художні надбання як національні духовні цінності.

Отже, Конституція визнає, що культурна цінність охоронюваних об'єктів і, відповідно, їхнє культурне значення можуть відрізнятися: деякі можуть мати нижчу культурну цінність, а отже, передбачати нижчий обсяг захисту і навпаки. Конституція детально не визначає, якого порогу має бути досягнуто, щоб культурне значення вважали «особливим», залишаючи це на розсуд законодавства.

Основним нормативним актом, який регулює види культурних цінностей та заходи щодо їх охорони й збереження, компетенцію щодо здійснення діяльності, пов'язаної з охороною та збереженням культурної спадщини, фінансування охорони та збереження культурних цінностей, а також інші питання, пов'язані з охороною та збереженням культурних цінностей, є Закон про захист і збереження культурних цінностей.

У Хорватії Закон про охорону та збереження культурних цінностей було вперше прийнято 1999 року, але з часом виникла потреба у внесенні численних змін і доповнень. Остання зміна набула чинності 2023 року, в день запровадження євро як офіційної валюти в Хорватії. Головною метою Закону про охорону та збереження культурних цінностей є захист та збереження культурних цінностей як цінних частин культурної спадщини та національної ідентичності Хорватії.

Відповідно до закону, культурні цінності охороняють як частину національної спадщини Республіки Хорватія з метою постійного збереження національної та культурної ідентичності, це національне надбання.

Тобто закон визначає, що культурні цінності є структуроутворювальним елементом національної та культурної ідентичності.

Євроінтеграційна складова нормативного акта полягає в тому, що норми, передбачені законодавством ЄС і обов'язкові до виконання в усіх країнах – членах ЄС т.зв. *acquis commu-*

nautaire, інкорпоровані шляхом транспозиції в ст. 2. Законодавець безпосередньо вказує на перелік нормативних актів Європейського Союзу, виконання яких забезпечує цей Закон. Зокрема, він забезпечує виконання таких актів Європейського Союзу:

- Регламент Ради (ЄС) № 116/2009 від 18 грудня 2008 року про експорт культурних товарів (кодифікована версія) (ОВ L 39, 10 лютого 2009 року);

- Імплементацийний регламент Комісії (ЄС) № 1081/2012 від 9 листопада 2012 року для Регламенту Ради (ЄС) № 116/2009 про експорт культурних цінностей (ОВ L 324, 22 листопада 2012 року);

- Регламент (ЄС) № 1024/2012 Європейського парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року про адміністративну співпрацю через Інформаційну систему внутрішнього ринку та про скасування Рішення Комісії 2008/49/ЄС («Регламент IMI») (текст, що стосується ЄЕЗ) (ОВ L 316, 14 листопада 2012 року);

- Регламент (ЄС) 2019/880 Європейського парламенту та Ради від 17 квітня 2019 року про ввезення та імпорту культурних цінностей (ОВ L 151, 7 червня 2019 року).

Крім цього, Закон імплементує до законодавства Хорватії Директиву Європейського парламенту та Ради 2014/60/ЄС від 15 травня 2014 року про повернення культурних цінностей, незаконно вивезених з території держави-члена, та про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 1024/2012 (перероблений) (ОВ L 159, 28 травня 2014 року).

З огляду на те, що культурні цінності є національним надбанням, Закон встановлює права й обов'язки кожного щодо користування ними та їх збереження. Кожен має право використовувати культурні цінності як джерело інформації та знань, сприяти їх збереженню. Водночас кожен зобов'язаний забезпечувати охорону та збереження культурних цінностей відповідно до положень і повідомляти міністерство, відповідальне за культуру, про будь-які цінності, які можна вважати такими, що мають статус культурних цінностей.

Закон містить значний термінологічний перелік понять, на деяких із них слід зосередити увагу. Наприклад, *культурні цінності* – це матеріальні та нематеріальні активи; рухомі й нерухомі об'єкти культурно-історичного, художнього, архітектурного, палеонтологічного, археологічного, етнографічного, антропологічного та наукового значення; нематеріальні форми та вияви духовної творчості людини в минулому, що становлять інтерес для Республіки Хорватія та внесені до Реєстру культурних цінностей Республіки Хорватія на підставі Рішення про проголошення статусу культурних цінностей. Тобто, річ як така для набуття статусу культурної цінності повинна мати не лише власні

характеристики, а й набуті ознаки суб'єктивного ставлення експертів, виражені через адміністративні акти.

Тимчасово охоронюваною культурною цінністю є майно, яке знаходиться під загрозою зникнення, що має властивості культурної цінності й тимчасово охороняється рішенням міністерства, внесено до Реєстру культурних цінностей Республіки Хорватія.

Збереження культурних цінностей – це здійснення заходів щодо охорони та збереження з метою продовження терміну служби культурних цінностей, а також систематичний моніторинг стану культурних цінностей та забезпечення їх захисту від будь-якої загрози цим цінностям або їх властивостям, а також будь-якого іншого шкідливого використання.

Охорона культурних цінностей – це здійснення заходів захисту правового та професійного характеру, передбачених положеннями цього Закону, відповідно до правил професії у сфері охорони пам'яток.

Крім звичайного визначення понять, деякі мають чітку відсилку до норм відповідних регламентних документів ЄС з метою уникнення не притаманних граматиці форм, закон визначає, що терміни, які використовують у цьому Законі та мають родове значення, однаково стосуються чоловічого та жіночого роду.

Згідно зі ст. 6, захист і збереження культурних цінностей у питаннях, не врегульованих цим Законом, регламентують закони й інші нормативні акти, що регулюють захист музейних, архівних і бібліотечних матеріалів, просторове планування та будівництво, муніципальне управління, охорону природи, а також володіння й управління будівлями.

Наприклад, Л. Прокопенко (2023) зауважує, що дослідження захисту бібліотечних фондів і документальної спадщини загалом в умовах війни ґрунтувалися на досвіді війни 1991–1995 років, коли чисельні бібліотечні й архівні фонди були знищені або зазнали суттєвої шкоди. Прямі збитки були завдані військовими руйнуваннями, бомбардуваннями і грабежами, а також пожежами й повеннями, численні матеріали пошкоджено через непрямі наслідки, такі як неправильна евакуація, подальше зберігання в неналежних умовах. Тоді для реалізації заходів захисту культурних цінностей у період війни в Хорватії важливе значення мала Інструкція щодо захисту культурних цінностей, які належать релігійним громадам, від військової руйнації, видана Інститутом охорони пам'яток культури Міністерства культури Хорватії 1991 року. Цей документ є прикладом складання плану захисту документальних пам'яток на державному рівні.

Закон визначає види культурних цінностей, класифікуючи їх на матеріальні й нематеріальні. Матеріальні культурні цінності своєю чергою можуть бути нерухомими або рухомими.

Нормативний акт встановлює визначення культурних цінностей. Зокрема, стаття 13 однозначно встановлює, що статус культурної цінності мають:

- книги й інші друковані матеріали, газети, журнали, плакати тощо, створені до 1850 року, а також усі рукописні матеріали публічних бібліотек і бібліотек у складі юридичних осіб, заснованих Республікою Хорватія та місцевими й регіональними органами самоврядування, а також юридичних осіб;

- Croatica, національна колекція бібліотечних матеріалів;

- археологічні матеріали віком понад 100 років;

- будівлі й інші матеріальні залишки періоду хорватських національних правителів з IX до XII ст.

Тобто в такий спосіб визначено періоди, культурні об'єкти яких мають непересічне значення для національного самовизначення. Цей список є значно вужчим, порівняно з об'єктами, визначеними схожими нормами в законодавстві Сербії, яке розширює та уточнює такий перелік як у часовому вимірі, так і в предметному та просторовому.

Цікавим превентивним механізмом охорони культурних цінностей є надання тимчасового захисту. Відповідно до ст. 16 для об'єкта, який має характеристики, передбачені для певного типу культурної цінності, зазначеної в ст. 14 цього Закону (оригінальність і цілісність, історична, естетична, соціальна, наукова та/або духовна цінність, а також інші встановлені цінності, виражені низкою характеристик залежно від виду культурної цінності, якщо інше не передбачено цим Законом), статус культурної цінності може бути визначено превентивно з метою запобігання погіршенню та/або загрози її цінності, шляхом прийняття рішення про тимчасовий захист.

Таке рішення приймає Міністерство за місцем розташування майна, його може бути прийнято без попередньої заяви сторони. Як виняток рішення про тимчасовий захист архівних матеріалів приймає Державний архів Хорватії, а рішення про тимчасовий захист бібліотечних матеріалів приймає Національна та університетська бібліотеки в Загребі – спеціалізовані установи.

Строк, на який надають тимчасовий захист, обчислюють до прийняття рішення, зазначеного в ст. 15 (рішення про оголошення статусу культурної цінності, виданого міністром (міністерством), вносять до Реєстру культурної цінності Республіки Хорватія), але він не може перевищувати двох років безперервно, за винятком археологічних і підводних археологічних пам'яток, у яких строк тимчасового захисту не може перевищувати шести років безперервно з дати прийняття рішення про тимчасовий захист.

Строк тимчасового захисту не може бути продовжено, а тимчасовий захист не може бути поновлено після закінчення передбачених термінів, крім випадків, коли тимчасово охоронювана культурна цінність знаходиться під загрозою зникнення, і надзвичайні обставини виникли до припинення таких обставин.

Рішення про тимчасовий захист скасовують рішенням про постійний захист культурної цінності, а також воно втрачає чинність у разі закінчення строків, встановлених у п. 5 і 6 цієї статті.

Держава встановлює запобіжний захід для попередження втрати об'єкта, остаточне визначення приналежності якого до культурних цінностей потребує часу.

На випадок втрати річчю (об'єктом) її властивостей, за які їй було надано охоронюваний статус, міністерство видає рішення про скасування рішення про оголошення статусу культурної цінності, на підставі якого річ (об'єкт) виключають з Реєстру. Таке рішення ухвалює міністерство за попередньою думкою Хорватської ради з питань культурної спадщини та доводять до органу державного управління, відповідального за кадастр, і до компетентного муніципального суду з метою видалення запису з кадастру та земельних реєстрів. Рішення про скасування статусу культурної цінності для підводного археологічного об'єкта доводять до відомо компетентного портового управління.

Як виняток рішення про скасування рішення про оголошення статусу культурної цінності для архівних матеріалів приймає Державний архів Хорватії, а рішення про скасування рішення про оголошення статусу культурної цінності для бібліотечних матеріалів, книг, інших друкованих матеріалів і рукописних матеріалів приймає Національна та університетська бібліотеки в Загребі.

Очевидним є те, що положення щодо припинення статусу культурної цінності не застосовують до нематеріальних культурних цінностей.

Охорона об'єктів місцевого культурного, історичного та/або соціального значення, які не внесені до Реєстру, відповідно до ст. 22, може бути оголошена представницьким органом жупанії (області), міста Загреб, міста чи громади, якщо вони розташовані на їхній території.

Щодо об'єктів місцевого значення цей представницький орган визначає заходи щодо захисту та збереження, які також може бути реалізовано за допомогою просторових планів, а для рухомих об'єктів місцевого значення ці заходи може бути визначено та реалізовано у професійній співпраці з установами з охорони та збереження культурних цінностей.

Рішення органів місцевого самоврядування про оголошення об'єкта місцевого значення подають до Міністерства для внесення до Реєстру об'єктів місцевого значення, який є невід'ємною частиною загальнодержавного Реєстру.

Для ситуації з Україною може викликати інтерес положення про захист культурних цінностей у надзвичайних ситуаціях. Відповідно до ч. 2 ст. 31 надзвичайними обставинами вважають збройний конфлікт, землетрус, пожежу, екологічний інцидент і катастрофу або інші схожі події, що загрожують культурним цінностям.

У разі надзвичайної ситуації міністр, відповідальний за культуру, з метою захисту й збереження культурних цінностей видає розпорядження за попередньою згодою міністра, відповідального за цивільний захист, про вжиття спеціальних заходів для захисту та збереження культурних цінностей на період дії надзвичайної ситуації, що охоплює заходи щодо запобігання пошкодженню культурних цінностей, визначення завданої шкоди, її зменшення та усунення.

Префект, мер міста Загреб, мер і голова муніципалітету, на території якого розташована культурна цінність, зобов'язані забезпечити кошти, необхідні для реалізації заходів, зазначених у п. 1 цієї статті.

Міністр, відповідальний за культуру, може своїм рішенням встановити принципи збереження для реставрації культурних цінностей, що охороняються спеціальним рішенням як окремі культурні цінності й будівлі в межах охоронюваного культурно-історичного об'єкта.

У разі надзвичайних обставин Міністерство проводить інвентаризацію пошкоджень культурних цінностей у співпраці з органами місцевого та регіонального самоврядування, на території яких знаходяться культурні цінності, і вносить пошкодження культурних цінностей до відповідного реєстру пошкоджень.

З метою зменшення та усунення шкоди, завданої культурним цінностям, Міністерство розробляє та приймає програму заходів щодо захисту й збереження культурних цінностей у співпраці з місцевими та регіональними органами самоврядування.

У надзвичайних ситуаціях закон зобов'язує установи, що виконують завдання з охорони та збереження культурних цінностей, власників культурних цінностей та осіб, що мають права на культурні цінності, у співпраці з Міністерством забезпечити:

- умови захисту та збереження культурних цінностей у разі надзвичайних обставин;

- заходи щодо запобігання крадіжці, незаконному привласненню культурних цінностей у будь-який спосіб, а також усім діям, спрямованим на знищення та пошкодження культурних цінностей;

- невідкладні заходи щодо захисту та збереження нематеріальних культурних цінностей, які повинні враховувати можливість подальшого передання та збереження в іншому середовищі й обставинах.

Міністр культури регулює порядок дій у разі надзвичайних обставин своїм розпорядженням.

Регулювання переміщення культурних цінностей є одним із заходів з їх охорони. Хорватський законодавець встановив у ст. 53 Закону, що культурні цінності, а також усі цінності, що мають тимчасовий статус культурних цінностей, є національними надбаннями, і їх постійний, необмежений експорт з Республіки Хорватія не дозволяється.

Культурні цінності можуть бути тимчасово вивезені та вивезені з Республіки Хорватія з метою експонування, професійних і наукових досліджень, проведення робіт з охорони та збереження культурних цінностей або з інших обґрунтованих причин з дозволу Міністерства. Таке тимчасове вивезення або вивезення культурних цінностей з Республіки Хорватія може бути дозволено на термін максимум один рік з дати перетину державного кордону з можливістю продовження до п'яти років.

Міністерство може своїм рішенням анулювати тимчасовий дозвіл на експорт або вивезення культурних цінностей, якщо умови, на підставі яких його було видано, більше не існують, або якщо буде встановлено, що фізична або юридична особа, яка отримала дозвіл, не дотримується положень цього Закону щодо охорони та збереження культурних цінностей або неналежно використовує дозвіл у супереччя причинам і меті його видачі.

Після скасування тимчасового дозволу культурні цінності не можуть бути експортовані або вивезені з Республіки Хорватія, а якщо на момент скасування тимчасового дозволу культурні цінності вже були експортовані або вивезені з Республіки Хорватія, юридична та фізична особа, тимчасовий дозвіл якої було скасовано, повинна повернути культурні цінності до Республіки Хорватія.

Імпорт культурних цінностей регламентовано з огляду на положення ЄС і країни походження. Культурні цінності можуть імпортувати до Республіки Хорватія відповідно до законів чи інших нормативних актів країни, з якої їх імпортують, або країни, на території якої вони були створені або виявлені.

Культурні об'єкти, зазначені в Регламенті (ЄС) 2019/880, можуть бути імпортовані до Республіки Хорватія з-за меж митної території Європейського Союзу на підставі дозволу на імпорт, виданого Міністерством, або декларації імпортера відповідно до Регламенту (ЄС) 2019/880.

Закон містить процесуальні норми, які регламентують процедуру повернення культурних об'єктів, незаконно вивезених з території держав – членів Європейського Союзу. Судове рішення про повернення ухвалює Компетентний муніципальний суд у Республіці Хорватія. Якщо видають постанову про повернення речі, компетентний суд Республіки Хорватія присуджує власнику справедливую компенсацію відповідно до обставин

справи за умови, що єдиний власник доведе, що він діяв з належною обачністю під час придбання речі. Виплата справедливої компенсації та витрат не обмежують право держави – члена Європейського Союзу, яка звернулася з проханням про реституцію, ужити заходів для стягнення цих сум з осіб, відповідальних за незаконне вивезення культурного об'єкта з її території.

Відповідно до ст. 61 Міністерство співпрацює з компетентними національними органами інших держав – членів Європейського Союзу. Для співпраці та консультацій із центральними органами держав – членів Європейського Союзу Міністерство використовує модуль Інформаційної системи внутрішнього ринку (далі – ІМІ), створений Регламентом (ЄС) 1024/2012, спеціально адаптований для культурних цінностей. Міністерство також може використовувати ІМІ для поширення відповідної інформації у справі, що стосується культурних цінностей, які були викрадені або незаконно вивезені з території Республіки Хорватія.

Стаття 73 передбачає обмеження прав власності на культурні цінності. Право власності на культурні цінності може бути обмежено відповідно до спеціального закону з метою охорони та збереження культурних цінностей у випадках, передбачених цим Законом. Це право може бути обмежено щодо володіння, використання та обігу культурних цінностей. Культурні цінності навіть можуть бути експропрійовані, і на них може бути встановлено заставу.

Законодавець визначає вичерпний перелік типів обмежень, а саме:

володіння культурними цінностями може бути обмежене з таких причин:

- документування та дослідження культурних цінностей;
- здійснення заходів щодо охорони та збереження культурних цінностей;

використання культурного надбання може бути обмежене з метою запобігання зміні його цільового призначення, яка поставила б культурне надбання під пряму небезпеку, що за таких обставин може призвести до його пошкодження або знищення.

Обмеження щодо обігу культурних цінностей:

- спеціальні зобов'язання продавця культурних цінностей, посередника в купівлі-продажу культурних цінностей та покупця;
- право першої відмови;
- зобов'язання повернути бюджетні кошти, вкладені в охорону та збереження культурних цінностей, до їх продажу;
- обмеження імпорту, в'їзду, експорту та вивезення культурних цінностей.

Закон встановлює також розміри штрафів, передбачених за відповідні правопорушення. Слід навести деякі приклади застосування штрафних санкцій та їх розміри. Зокрема, штраф

у розмірі від 15 000,00 до 100 000,00 євро накладають на юридичну особу, яка:

- здійснює втручання та роботи на культурних цінностях без дозволу на втручання на культурних цінностях або без виданого дозволу на розташування чи будівництво, або затвердження основного проєкту, що суперечить цьому Закону та спеціальним правилам, що регулюють будівництво та просторове планування;

- проводить археологічні розкопки та дослідження без дозволу Міністерства;

- проводить археологічні розкопки й дослідження всупереч умовам, викладеним у рішенні про затвердження;

- проводить пошуки й обстеження археологічних зон, археологічних пам'яток (місцевостей) та ділянок окремих археологічних знахідок, включаючи підводні зони та ділянки, які охороняють відповідно до цього Закону, ділянки, що є зареєстрованими археологічними пам'ятками/знахідками, а також ділянки, які підозрюють у вмісті археологічної спадщини, з метою виявлення археологічних знахідок усупереч встановленій забороні;

- використовує металошукач, гідрокастор бокового огляду, схожі пристрої або інші інструменти на території Республіки Хорватія з метою пошуку археологічних зон, археологічних пам'яток (місцевостей) та окремих археологічних знахідок, включаючи підводні зони та пам'ятки, без попереднього дозволу Міністерства;

- не зупиняє роботи й не повідомляє Міністерство про знахідку негайно, якщо під час виконання будівельних чи будь-яких інших робіт він натрапляє на археологічну пам'ятку або знахідку (ст. 39, п. 1);

- як інвестор або підрядник здійснює дії або втручання на культурній пам'ятці, а також на території в межах культурної пам'ятки без дозволу на втручання на культурній пам'ятці або затвердженого основного проєкту, або всупереч дозволу на втручання на культурній пам'ятці або затвердженому основному проєкту (ст. 50, п. 1);

- як інвестор не виконує зобов'язання щодо повернення до попереднього стану або інші зобов'язання, пов'язані зі здійсненням заходів щодо охорони та збереження культурних цінностей (ст. 50, п. 3).

За порушення, зазначене в п. 1 цієї статті, відповідальна особа юридичної особи також підлягає штрафу в розмірі від 2000,00 до 6630,00 євро.

За порушення, зазначене в п. 1 цієї статті, вчинене фізичною особою, ремісником, вона карається штрафом у розмірі від 3500,00 до 26540,00 євро.

Штраф у розмірі від 10 000,00 до 80 000,00 євро накладають на юридичну особу, яка:

- попередньо не повідомить Міністерство про початок робіт на культурній цінності з метою

здійснення експертного нагляду за збереженням робіт (ст. 47, п. 9);

- видаляє або пошкоджує повідомлення про призупинення робіт у формі офіційної вивіски, що суперечить встановленій забороні (ст. 50, п. 11);

- не забезпечує безперешкодний доступ для огляду культурних цінностей з метою визначення їхнього стану та контролю за виконанням заходів щодо охорони й збереження культурних цінностей особам Міністерства та компетентної інспекції (ст. 69, п. 1, пп. 3);

- не дозволяє проведення професійних і наукових досліджень, технічних та інших записів (ст. 69, п. 1, пп. 6);

- не зберігає цілісність охоронюваної колекції рухомих культурних цінностей (ст. 69, п. 1, пп. 7).

Штраф у розмірі від 5 000,00 до 15 000,00 євро накладають на юридичну особу, яка:

- ввозить культурний об'єкт до Республіки Хорватія з країни, що знаходиться за межами митної території Європейського Союзу, у якій він був створений або виявлений, з порушенням законів чи інших нормативних актів цієї країни (ст. 3(1) Регламенту (ЄС) 2019/880);

- імпортує культурні цінності до Республіки Хорватія з країни, що знаходиться за межами митної території Європейського Союзу, без дозволу на імпорт або декларації імпортера (ст. 3(2) Регламенту (ЄС) 2019/880 і ст. 56(2));

- як покупець культурних цінностей не повідомляє Міністерство про місцевість, де будуть розташовані придбані культурні цінності (ст. 78, п. 2).

Штраф у розмірі від 3000,00 до 10 000,00 євро накладається на юридичну особу, яка не подає дані про корисну площу приміщення для ведення бізнесу з метою визначення орендної плати за пам'ятку або не подає їх у встановлений термін (ст. 116, п. 6)

Штрафи за порушення, що накладають відповідно до положень цього Закону, сплачують до державного бюджету, вони можуть бути витрачені виключно на охорону та збереження культурних цінностей.

Аналіз обраних для дослідження нормативних актів Хорватії демонструє посилену увагу до захисту й охорони культурних цінностей з боку держави. Передумовою цього є не лише загальний підхід до збереження культурного надбання, а й умови, у яких знаходилася держава протягом своєї історії. Практичну користь може мати спосіб інкорпорації нормативних актів ЄС у національне законодавство, адже Україна як держава, що має статус кандидата на членство в ЄС, має відповідні зобов'язання. Своєрідним стимулом дотримання норм є і високі ставки штрафів за порушення норм та приписів, особливістю яких є їхнє спрямування через державний бюджет на збереження та охорону культурних цінностей.

Висновки

Досвід Сербії та Хорватії у сфері охорони культурної спадщини є цінним для України передусім через спільність історичних викликів. Обидві країни, що пережили складні політичні трансформації та воєнні конфлікти, розробили сучасні механізми захисту пам'яток культури, які враховують не лише правові, а й соціально-політичні чинники. Це дає змогу зрозуміти, як ефективно поєднувати міжнародні стандарти ЮНЕСКО з національними реаліями та забезпечувати баланс між розвитком держави й збереженням культурної спадщини.

Докладно проаналізовано інституційну базу Сербії та Хорватії. Вони створили розгалужену систему органів, що відповідають за управління об'єктами культурної спадщини, включно з місцевим самоврядуванням і спеціалізованими державними агентствами.

Для України корисним є досвід залучення регіонального рівня до прийняття рішень і фінансування програм реставрації, що сприяє гнучкому та швидкому реагуванню на загрози.

Важливим є досвід правового регулювання. У Сербії та Хорватії законодавство з охорони культурної спадщини має чіткі механізми інвентаризації, реставрації та фінансової підтримки. Водночас увагу спрямовують і на кримінально-правові заходи протидії незаконному обігу культурних цінностей. Для України актуальним є запозичити ці підходи, посилити юридичну відповідальність і систематизувати правові норми відповідно до європейських вимог.

Досвід Сербії та Хорватії може бути для України дороговказом у побудові сучасної політики з охорони культурної спадщини. Поєднання інституційних рішень, нормативно-правових інструментів і практик залучення місцевих громад допоможе підвищити ефективність захисту культурних цінностей. Для України цей шлях є вкрай важливим в умовах воєнних загроз і необхідності збереження національної ідентичності як складової сталого розвитку та європейської інтеграції.

References

- [1] Barunčić P.J., & Križe, Ž. (2023). Archival records related to cultural heritage in the Croatian Memorial Documentation Center of the Homeland War. *Moderna arhivistika*, 6(1), 126-135. DOI: 10.54356/MA/2023/YWAQ7370
- [2] Brajčić, M., & Kušćević, D. (2023). Hrvatska kulturna baština u interakciji i kontekstu održivog razvoja: Implementacija u odgoj i obrazovanje. *Metodički ogledi*, 30(1), 199-221. DOI: 10.21464/MO.30.1.9
- [3] Cvetković, V.M., Gole, S., Renner, R., Jakovljević, V., & Lukić, T. (2024). Qualitative insights into cultural heritage protection in Serbia: Addressing legal and institutional gaps for disaster risk resilience. *Open Geosciences*, 16(1). DOI: 10.1515/geo-2022-0755
- [4] Dražeta, B., Ćuković, J., & Banović, B. (2024). Intangible cultural heritage safeguarding policies: a comparative overview of models employed in Serbia, Montenegro and Bosnia and Herzegovina. *International Journal of Cultural Policy*, 1-17. DOI: 10.1080/10286632.2024.2406536
- [5] Ivanova, O. (2023). Balkan and Ukrainian Experience of Cultural Heritage Protection and Preservation during Military Operations. *Vita Antiqua*, 14, 110-121. DOI: 10.37098/va-2023-14-110-121
- [6] Juranović Tonejc, M., & Ivanuš, M. (2022). Futures and foresight of Croatian cultural heritage. *Portal*, 13, 153-163. DOI: 10.17018/portal.2022.10
- [7] Klasiček, D., Nedić, T., & Budiša, V. (2023). Protection of cultural goods in Croatia and Serbia, with reference to restrictions of ownership rights. *Zbornik radova Pravnog fakulteta Nis*, 62(99), 77-96. DOI: 10.5937/zrpfno-46004
- [8] Kulenović, N., Kulenović, I., & Sirovica, F. (2020). The War Damage on Archaeological Heritage after the War: Archaeological Heritage and Landmines. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 22(1-2), 74-92. DOI: 10.1080/13505033.2021.1923628
- [9] Maksic, M. (2023). Certain aspects of governance in cultural heritage areas: The case of three archaeological sites in Serbia. *Spatium*, 49, 64-74. DOI: 10.2298/SPAT230110004M
- [10] Prokopenko, L. (2023). Preservation of documentary resources in libraries during wartime: challenges of the 21st century. *Scientific works of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 69(1), 40-56. DOI: 10.15407/np.69.040
- [11] Rishniak, O. (2022). Cultural heritage in military conflict: international experience of the second half of the 20th - beginning of the 21st century and Ukrainian reality. *Ukrainian Historical Journal*, 4, 159-173. DOI: 10.15407/uhj2022.04.159
- [12] Salsano, I. (2025). Cultural heritage under siege: Deliberate destruction of Serbian Orthodox monasteries and churches in Kosovo. *International Journal of Heritage Studies*. DOI: 10.1080/13533312.2025.2481470

- [13] Subotić, I., Višnja, K., & Nedučin, D. (2024). Cultural Heritage in the Face of Climate Change: From Protection to Decolonisation: Scientific Paper. *Journal of the Serbian Chemical Society*, 89(5), 773-783. DOI: 10.2298/JSC240209034S
- [14] Szabados, T. (2022). The EU Regulation on the Import of Cultural Goods: A Paradigm Shift in EU Cultural Property Legislation? *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 18(1). DOI: 10.3935/cyelp.18.2022.472
- [15] Traparić, D. (2023). Legal Framework for Management, Protection and Preservation of Cultural Heritage in the Republic of Serbia. *The Fourth International Scientific Conference the Importance of Media Interpretation for the Promotion of Cultural Heritage*, 4, 155-179. DOI: 10.18485/akademac_nsk.2023.4.ch7

Список використаних джерел

- [1] Barunčić Pletikosić J., Križe Ž. Archival records related to cultural heritage in the Croatian Memorial Documentation Center of the Homeland War. *Moderna arhivistika*. 2023. No. 6 (1). P. 126–135. DOI: 10.54356/MA/2023/YWAQ7370
- [2] Brajčić M., Kušćević D. Hrvatska kulturna baština u interakciji i kontekstu održivog razvoja: Implementacija u odgoj i obrazovanje. *Metodički ogledi*. 2023. No. 30. Br. 1. P. 199–221. DOI: 10.21464/MO.30.1.9
- [3] Cvetković V. M., Gole S., Renner R., Jakovljević V., Lukić T. Qualitative insights into cultural heritage protection in Serbia: Addressing legal and institutional gaps for disaster risk resilience. *Open Geosciences*. 2024. Vol. 16. No. 1. DOI: 10.1515/geo-2022-0755
- [4] Dražeta B., Ćuković J., Banović B. Intangible cultural heritage safeguarding policies: a comparative overview of models employed in Serbia, Montenegro and Bosnia and Herzegovina. *International Journal of Cultural Policy*. 2024. P. 1–17. DOI: 10.1080/10286632.2024.2406536
- [5] Ivanova O. Balkan and Ukrainian Experience of Cultural Heritage Protection and Preservation during Military Operations. *Vita Antiqua*. 2023. Vol. 14. P. 110–121. DOI: 10.37098/va-2023-14-110-121
- [6] Juranović Tonejc M., Ivanuš M. Futures and foresight of Croatian cultural heritage. *Portal*. 2022. No. 13. P. 153–163. DOI: 10.17018/portal.2022.10
- [7] Klasiček D., Nedić T., Budiša V. Protection of cultural goods in Croatia and Serbia, with reference to restrictions of ownership rights. *Zbornik radova Pravnog fakulteta Nis*. 2023. Vol. 62. No. 99. P. 77–96. DOI: 10.5937/zrpfno-46004
- [8] Kulenović N., Kulenović I., Sirovica F. The War Damage on Archaeological Heritage after the War: Archaeological Heritage and Landmines. *Conservation and Management of Archaeological Sites*. 2020. Vol. 22. No. 1-2. P. 74–92. DOI: 10.1080/13505033.2021.1923628
- [9] Maksic M. Certain aspects of governance in cultural heritage areas: The case of three archaeological sites in Serbia. *Spatium*. 2023. Issu 49. P. 64–74. DOI: 10.2298/SPAT230110004M
- [10] Прокопенко Л. Збереження документальних ресурсів у бібліотеках в умовах війни: виклики XXI століття. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. № 69 (1). С. 40–56. DOI: 10.15407/nr.69.040
- [11] Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 159–173. DOI: 10.15407/uhj2022.04.159
- [12] Salsano I. Cultural heritage under siege: Deliberate destruction of Serbian Orthodox monasteries and churches in Kosovo. *International Journal of Heritage Studies*. 2025. DOI: 10.1080/13533312.2025.2481470
- [13] Subotić I., Višnja K., Nedučin D. Cultural Heritage in the Face of Climate Change: From Protection to Decolonisation: Scientific Paper. *Journal of the Serbian Chemical Society*. 2024. No. 89 (5). P. 773–783. DOI: 10.2298/JSC240209034S
- [14] Szabados T. The EU Regulation on the Import of Cultural Goods: A Paradigm Shift in EU Cultural Property Legislation? *Croatian Yearbook of European Law and Policy*. 2022. Vol. 18. No. 1. DOI: 10.3935/cyelp.18.2022.472
- [15] Traparić D. Legal Framework for Management, Protection and Preservation of Cultural Heritage in the Republic of Serbia. *The Fourth International Scientific Conference the Importance of Media Interpretation for the Promotion of Cultural Heritage*. 2023. Vol. 4. P. 155–179. DOI: 10.18485/akademac_nsk.2023.4.ch7

OGANOV Artur

Postgraduate Student of the Department of Theory, History and Philosophy of Law of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9977-9947>

Features of Legal Regulation of the Protection of Cultural Heritage in the Post-Conflict Period (on the Example of Serbia and Croatia)

Abstract. In many countries of the world, cultural property is a special category of protected objects. They are protected precisely because of the characteristics that distinguish them from all other things that can be objects of property. The reason for this is that such property represents the identity of the country, its history and traditions. However, they are also of exceptional importance for its future. The study of the legislation of foreign states in the field of cultural heritage protection is of interest not only from the point of view of studying the system of regulatory acts, but also in view of the circumstances under which such norms were formed. Through the prism of the situation in Ukraine and the impact of military actions on cultural objects, such as damage, destruction, illegal movement and use, etc., it is necessary to study the experience of foreign countries that have experienced similar events over a certain historical period of time. The analysis of some legal acts related to the protection of such values in Croatia and Serbia has practical benefits from the perspective of the common historical past of the countries, the formation of legislation in the post-war period and its further transformation associated with Croatia's accession to the EU and Serbia's acquisition of the status of a candidate country for membership. The aim of the study is a systematic analysis of the national legal regimes for the protection of cultural heritage in Serbia and Croatia, the identification of conceptual approaches and institutional mechanisms, as well as the identification of the compliance of both systems with international standards and European practice in order to develop specific recommendations for their use as a model of best practices for the national legislation of Ukraine, taking into account current challenges and threats and prospects for post-war reconstruction. The scientific novelty of the study lies in the comparative approach that combines regulatory and legal analysis with empirical research, in the formation of a unified methodology for assessing the effectiveness of protective mechanisms and proposals for improving Ukrainian legal instruments expanding the range of objects belonging to cultural heritage and incorporating the European integration component. Based on the results of the study, a conclusion was formulated about the possibility and expediency of using Serbian and Croatian experience in improving their own legal system, in particular in the issues of combining state control and local initiative, creating transparent mechanisms for monitoring cultural values and financing heritage protection, as well as in the partial introduction of European legislation.

Keywords: cultural objects; legislative regulation; post-war period; European integration; Serbia; Croatia.